

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА РОМАНСЬКИХ МОВ ТА ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

Е. Швед, Т. Дацьо, О. Яцків

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
З КУРСУ
«ВСТУП ДО МОВОЗНАВСТВА»**

Ужгород – 2024

УДК 81 (076)
Ш 34

Вступ до мовознавства : навчально-методичний посібник з курсу для студентів факультету іноземної філології / укл. Е. Швед, Т. Дацьо, О. Яцків; рец. : О. Барбіл. – Ужгород : УжНУ, 2024. – 30 с.

Рецензент

Оксана БАРБІЛ, старший викладач кафедри романських мов та зарубіжної літератури

Затверджено на засіданні кафедри романських мов та зарубіжної літератури.

Протокол № 5 від 24.01.2024 р.

Затверджено Вченою радою факультету іноземної філології.

Протокол № 1 від 25.01.2024 р.

ВСТУПНІ ВІДОМОСТІ

Серед мовознавчих дисциплін, що вивчаються на філологічних факультетах України, важливе науково-дидактичне значення має курс «Вступ до мовознавства». Цей курс належить до пропедевтичних, оскільки озброює першокурсника системою основних лінгвістичних понять і відповідних термінів, знайомить його з актуальною проблематикою науки про мову. Без знань, які дає курс «Вступ до мовознавства», не мислиме формування повноцінного філолога, незалежно від того, яку мову і літературу він вивчає, – українську, англійську, німецьку, французьку, румунську і т. д.

На даний час до потреб студента наявна низка підручників та навчальних посібників. Всі вони написані з урахуванням досягнень сучасного теоретичного мовознавства. Однак, у зв'язку із складністю окремих положень, різним трактуванням мовних одиниць, студенту нерідко буває непросто оволодіти значним фактичним матеріалом.

Пропонований посібник покликаний полегшити роботу студенту у глибшому засвоєнні теоретичного матеріалу. Матеріал у ньому викладено відповідно до чинної навчальної програми.

Посібник містить перелік найновіших джерел інформації, питань для контролю знань з курсу та розрахований на студентів факультету іноземної філології денного та заочного відділень, усіх, хто цікавиться проблемами лінгвістики.

ТЕМА: «МОВОЗНАВСТВО ЯК НАУКА»

1. Предмет мовознавства і завдання науки про мову

Усі спеціальні дисципліни, які вивчаються філологами у ВНЗ України, умовно можна поділити на літературознавчі та мовознавчі. Базою для ознайомлення з літературознавчими є курс «Вступ до літературознавства», а базою для ознайомлення з мовознавчими курс «Вступ до мовознавства».

Серед дисциплін, які закладають основи наукового розуміння мови і формують лінгвістичний світогляд майбутнього філолога, першорядне місце належить «Вступові до мовознавства». Цей курс озброює першокурсника системою основних лінгвістичних понять і відповідних термінів, знайомить його з актуальною проблематикою науки про мову. Без знань, які дає курс «Вступ до мовознавства» не мислимий повноцінний філолог, незалежно від того, яку мову і літературу він вивчає – українську, угорську, німецьку, французьку і т. д.

Що ж означає сам термін «мовознавство»? Мовознавство або лінгвістика (від латинського *lingua* – «мова») – наука про мову, її суспільну природу і функції, її внутрішню структуру, про закономірності її функціонування і історичного розвитку і класифікацію конкретних мов. Предметом мовознавства є мова в усіх її найрізноманітніших проявах та аспектах, у її функціонуванні та розвитку. Мова є найважливішим засобом спілкування, немає і не може бути людського суспільства і народу, які не мали б мови. Тому, мовознавство бачить своє завдання у дослідженні мови як засобу розуміння і спілкування між людьми.

2. Багатоманітність мов світу

Зараз на земній кулі проживає понад 8 млрд. населення. Скількома мовами розмовляє воно? Сучасні джерела подають цифру близько семи тисяч. Але ці цифри недостовірні, тому, що не завжди вдається розмежувати мови й діалекти.

Науці відомо і багато зниклих, так званих «мертвих» мов: латинська, старослов'янська, пруська, полабська, готська, тохарська, хетська. Одні з них, як наприклад, латинська, збереглись у багатьох текстах, інші, наприклад, троянська – невідомі.

3. Специфічне і універсальне у мові

Ви, напевно помітили, що існують певні ознаки, які властиві тій, чи іншій групі мов, але не всім. Такими ознаками є, зокрема, категорія числа, роду, відмінка.

Наведемо кілька прикладів деяких з них:

Специфіка зустрічається у звуках, словах, граматичних формах. Наприклад, в українській мові є кличний відмінок, а в багатьох інших нема – його замінює називний. В угорській мові взагалі нема відмінків.

Дієприслівника нема у німецькій мові. Називні речення: в українській мові – Літо. Зима. А у німецькій – Das ist Sommer. Холодно. – Es ist kalt. Звичайно, ми повинні пам'ятати, що є мови споріднені і неспоріднені.

Хоча усі мови мають свою специфіку, відрізняються одна від одної, однак всі вони є найважливішими засобами спілкування народів, всі є мовами людей, відображають один і той же реальний світ. Тому, крім специфічних рис, різні мови мають також і спільні риси. Ці спільні риси вже не є ознаками якоїсь конкретної мови, а людської мови взагалі. До таких спільних ознак, притаманних для всіх мов або їх ще називають мовними універсальями (від *лат.* *universalis* – «загальний») можемо віднести звуковий характер мови; її членороздільність, існування у мові морфем, слів і речень, власних і загальних назв, різних частин мови. Нараховують приблизно 50 таких універсалій. Ці мовні універсалії є предметом вивчення загального мовознавства. Саме вивчення цих спільних ознак дає уявлення про людську мову та її властивості.

4. Мовознавство загальне і часткове, теоретичне і прикладне

На відміну від «Вступу до мовознавства», що є пропедевтичним курсом, «Загальне мовознавство» охоплює вже більш глибоко і обширніше проблеми, підняті у пропедевтичних курсах. Залежно від проблем і мети вивчення мовного матеріалу мовознавство поділяється на загальне і часткове. Вивчення курсу «Загальне мовознавство» передбачено освітньою програмою для студентів четвертого курсу.

Загальне мовознавство – це теорія науки про мову, що спирається на філософське розуміння природи і суті мови. Воно вивчає різні мови світу у їх давньому і сучасному стані для з'ясування загальнолюдських властивостей мовного процесу. Наукова проблематика загального мовознавства включає такі аспекти: 1) проблему предмета лінгвістики; 2) проблему місця мовознавства в системі інших наук; 3) проблему методів дослідження складових частин мови; 4) проблему встановлення і наукового пояснення структурних елементів мови; 5) проблему класифікації мов.

Успішне розв'язання перерахованих проблем немислиме без знання фактів конкретних мов. Загальне мовознавство одержує необхідні йому дані від часткового, яке досліджує окреслені мови: українську, англійську, французьку та ін.

Для оволодіння якоюсь мовою конкретно укладаються словники, а щоб їх створити потрібно загальне розуміння закономірностей мови. У цьому виявляються взаємозумовленість галузей мовознавства загального і конкретного.

Крім загального і часткового мовознавство поділяється на теоретичне і прикладне.

Теоретичне мовознавство з'ясовує сутність і природу мови, її будову і організацію, її функціонування і розвиток. Воно вивчає мову як явище.

Прикладне мовознавство займається розв'язанням завдань практичного використання мови. Воно розробляє методику оволодіння тією чи іншою мовою. До проблематики прикладного мовознавства належить створення та удосконалення самого письма (алфавіти, правописи) та специфічних форм передачі мови – транскрипції (точного запису звуків мови), стенографії. Важлива роль прикладного мовознавства у питаннях перекладу, створення мовних довідників та словників для загального користування. Без мовознавства не може обійтися логопедія – наука про недоліки вимови. ХХІ ст. долучило прикладному мовознавству ряд нових проблем, пов'язаних з цифровими технологіями. На світі чимало наук, та жодна з них не могла б функціонувати без мови.

5. Основні проблеми загального мовознавства

Ми вже говорили, що предметом мовознавства є мова в усіх її найрізноманітніших проявах та аспектах, у її функціонуванні та розвитку. Цим і визначається проблематика

мовознавства. Найважливіші проблеми сучасного мовознавства такі:

- 1) Що таке мова?
- 2) Як і чому розвивається мова?
- 3) З чого складається мова?
- 4) Як організована мова?
- 5) Як виникла мова?
- 6) Як класифікуються мови?
- 7) За допомогою яких методів найдоцільніше досліджувати мову?
- 8) Як мовознавство пов'язане з іншими науками?
- 9) Яку практичну користь дає мовознавство?

6. Місце мовознавства в системі наук

Як відомо, мовознавство тісно пов'язане з іншими науками. Залежно від об'єкту дослідження усі науки поділяються на суспільні і природничі.

Об'єктом суспільних (гуманітарних) наук є суспільство, його виникнення, розвиток, матеріальні і духовні прояви. До суспільних наук належить філософія, історія, логіка, етика. Мовознавство також суспільна наука, оскільки його предметом є мова – суспільне явище.

До природничих наук належать: математика, фізика, хімія, механіка, тобто ті науки, що досліджують природу у її найрізноманітніших проявах.

Мовознавство перебуває у ближчих чи віддаленіших зв'язках з усіма цими науками.

1) Мовознавство тісно пов'язане з філософією, яка становить основу світогляду і допомагає у розв'язанні суттєвих лінгвістичних проблем.

2) Нерозривний зв'язок мовознавства з логікою – наукою про закони і форми мислення.

3) Процес мовного спілкування не можна пояснити без допомоги психології.

4) Те, що мова є «першоелементом літератури» пов'язує лінгвістику з літературою, її історією і теорією.

5) Вагомим є зв'язок науки про мову з історією суспільства, археологією (розшифрування письмових пам'яток).

6) Учення про мову як другу сигнальну систему, пов'язує мовознавство з біологічними науками.

7) Для усвідомлення процесу говоріння треба розуміти анатомію і фізіологію органів мови.

8) З фізикою, зокрема, з акустикою, пов'язано вивчення звуків мови.

9) Завдяки розвитку цифрових технологій відбулося зближення мовознавства з точними науками. Так виникла математична лінгвістика.

Однак, незважаючи на такі широкі зв'язки, мовознавство не розчиняється у цих науках, а залишається самостійною дисципліною. Його специфічними завданнями є: виявляти, встановлювати закони природи, будови, функціонування, формування та розвитку мови.

ТЕМА: «ПРИРОДА І СУТНІСТЬ МОВИ»

1. Поняття про знак взагалі і про мовний знак зокрема

Мова – знакова система особливого виду. У процесі спілкування люди обмінюються не предметами, а словами. Наприклад, у фантастичних «Подорожах Гулівера», описаних Дж. Свіфтом, розказується про дивних людей, які вирішили обходитись без мови і вели розмову не з допомогою слів, а з допомогою самих предметів, представлених співбесіднику. Свіфт наділив кожного такого мудреця великим мішком, в якому він носив з собою всі предмети, потрібні для «розмови».

В дійсності обмін інформацією в людському суспільстві будується на другому, прямо протилежному принципі: адресату повідомлення пред'являються зовсім не предмети, про які іде мова, а замітники цих реальностей, представники їх, що викликають у свідомості образ, уявлення або поняття про реальності, зокрема, і тоді, коли цих реальностей поблизу немає. Тобто адресату повідомлення представляється не *A*, про яке йде мова, а деяке *B*, що є представником цього *A* для свідомості адресата. Саме це *B*, що заміняє і представляє *A*, ми і називаємо знаком, наприклад, «цукерка», але слово «цукерка» з'їсти не можна. Це є лише знак предмета.

Існує триєдина система: предмет – поняття – назва. Тобто, коли ми чуємо слово – знак предмета, то у свідомості виникає поняття про предмет.

Отже, що ж таке знак? Нас оточує велика кількість знаків. *Знак* – це матеріально виражене умовне позначення чогось. Знаки утворюють системи. Наприклад, система дорожніх знаків, система математичних знаків, фізичні і хімічні знаки, пунктуаційні знаки, сфера виробництва має свої знаки, так, наприклад, у будівельників: майна, віра. Однак, значення їх умовне. Наприклад, червоне світло у терціальной системі світлофора і десь у полі, дзвінок – у полі і у виші; свисток залізничника, свисток міліціонера, свисток судді на футбольному полі; свисток дитини, якій мама його подарувала.

Нас цікавлять в першу чергу знаки, що використовуються в процесі людського обміну інформацією, здійснюваного його учасниками свідомо і цілеспрямовано. Так, хмари на небі можна також назвати «представником» дощу, що наближається і вони можуть бути для людини свого роду знаком. Сприймавши цей знак, людина зробить відповідні висновки (потрібно, виходячи з дому, взяти парасольку). Але в цьому випадку немає ситуації спілкування: немає «відправника» повідомлення і «адресата», для якого повідомлення призначалось. Тому тут правильніше говорити не про «знак», а про прикмету, або симптом. Таким чином, слід відрізнити знак від симптому. Симптом, хоч і дозволяє спостерігачу робити певні висновки, однак він зовсім не призначений спеціально для отримання таких висновків. Знак же, у власному смислі, має місце лише тоді, коли щось цілеспрямовано ставиться кимсь замість чогось іншого.

Розрізняють простіші знакові системи (система фізичних математичних, дорожніх знаків) і складніші. До складніших відносимо систему знаків для сліпих т. зв. шрифт Брайля, що базується на різних комбінаціях шести точок, ручна азбука для сліпих.

Всі системи засобів, що використовуються людиною для обміну інформацією, є знаковими або семіотичними. Наука, що вивчає знакові системи, називається семіотикою або семіологією (від *гр. σῆμα* – знак).

Отже, що ж таке мовний знак? Мова, будучи найважливішим засобом спілкування, є також знаковою системою. Мова має свої знаки, вона семіотична система.

У XIX ст. видатний мовознавець Вільгельм фон Гумбольдт зробив висновок, що людина оточує себе світом звуків, щоб через них сприймати світ предметів. На відміну від інших знакових систем, мовні знаки – це особлива знакова система. Мова – всеосяжна, універсальна знакова система, придатна на всі випадки життя, а інші знакові системи мають обмежену сферу дії. Тобто, мова є значно складнішою за інші знакові системи. Якщо немовних знаків нараховують близько десятка тисяч, то мовних – безліч.

Отже, мовний знак – це позначення, яке щось виражає, те, у що закладено певний зміст. Ще сто років тому теорію знака розробив швейцарський мовознавець Фердинан де Сосюр («Курс загальної лінгвістики»: част. I, гл. II. «Незмінність і змінність знака»).

Мовному знаку притаманна номінативна функція або сигніфікативна (від *лат.* *nomino* – називаю, *significo* - позначаю). Існують п'ять характерних ознак мовного знака.

1) Матеріальне вираження.

Всі знаки мають матеріальну, чуттєво сприйнятну форму, яку інколи називають «означаючим», а ми будемо називати експонентом знака (від *лат.* *expono* – виставляю на показ, показую). Експонентами можуть бути жовте чи зелене світло світлофора, гудок, шрифт Брайля, тобто, – зорові, слухові, дотикові відчуття. Істотно лише те, щоб експонент був доступний для нашого відчуття, тобто щоб він був матеріальний, оскільки без цього знак не буде сприйнятий адресатом.

Матеріальний, чуттєво сприйнятний об'єкт, тільки в тому випадку є експонентом знака, якщо з цим об'єктом пов'язана в учасників спілкування та чи інша ідея, тобто зміст знака, наприклад, звуковий комплекс «крейда», нім. *Kreide* дає нам уявлення про матеріальну сторону знака.

Отже, матеріальну сторону знака називають експонентом знака.

2) Знак повинен мати зміст. Наприклад, *нім. Glas* – скло; *укр. кут*, якщо прочитаємо ці слова в протилежний бік «салг», «тук». Чи мають вони якийсь зміст? Таким чином, знак мусить щось виражати. Значеннєву сторону знака ми називаємо планом змісту.

3) Дуже важливою властивістю знака є його протиставлюваність іншому чи іншим знакам у рамках даної системи. Наприклад, знак – «шлях відкритий» – «шлях закритий». У зв'язку з цим, розрізняють бінарне і багатопланове протиставлення. Протиставлення знаків яскраво проявляється у випадку т. зв. нульового експонента, наприклад, включення лівої чи правої мигалки є знаком повороту, а не включення є нульовий експонент, що передає зміст «їду прямо».

Таким чином, протиставлення дуже важлива властивість знака. Адже, все пізнається у порівнянні.

4) Установлений для кожного даного знака зв'язок між експонентом і змістом є умовним, що базується на свідомій домовленості. Цей зв'язок може бути чисто умовним, наприклад, зв'язок між знаками «зелене світло» і «шлях вільний» і вмотивованим, внутрішньо зумовленим, коли експонент має подібність з означуваним предметом, наприклад, елементи такої подібності можемо знайти у дорожніх знаках: зображення дітей, пішохода, велосипедиста.

Зв'язок між планом вираження і планом змісту умовний, наприклад, *укр. сірник, словац. запалка*, але *діалектне закарпат. шваблики* (тому що принесли німці, шваби). Хоча існує і вмотивованість: *стіл – стілець; око – окно*. З часом зв'язок стирається, наприклад, *двері, карта*, – між предметом та назвою необхідного зв'язку немає.

5) Мовний знак схематично відображає дійсність, наприклад, *укр. столяр нім. Tischler*. Це означає, що він робить не тільки столи. Отже, слово розширило своє значення.

Таким чином, мова є системою знаків, матеріальних за своєю природою і соціальних за функцією. Значення слова, серцевиною якого є поняття, як узагальнене уявлення про предмети й процеси дійсності, не є простим знаком

цих предметів і процесів. Своїм змістом слово відображає дійсність, формує і виражає поняття про предмети навколишнього світу.

ТЕМА: «СТРУКТУРА МОВИ»

1. Структура мови і її системний характер

Отже, мова – система знаків. Мова – це складна структура. Виділимо основні одиниці цієї структури. Мовне спілкування здійснюється у формі висловлення. Висловлення являє собою одиницю повідомлення, що має смислову цілісність. Частинами висловлювання є повідомлення, запитання, відповіді, накази, прохання і т. д. Окреме висловлення має два плани: 1) план вираження і 2) план змісту.

План вираження – це звучання або написання даного висловлення, що сприймається слухом і має деяку протяжність в часі, – на письмі звучанню відповідає певна послідовність знаків, що сприймається зором.

План змісту – це виражена у висловленні думка, інтерпретація, що міститься в ньому, ті, чи інші супроводжуючі цю інформацію емоційні моменти і т. д. Висловлення можна розчленувати на речення, що йдуть одне за одним, або ж воно може складатись всього з одного речення. Висловлення забезпечуються спеціальними мовними одиницями. Існують чотири мовні одиниці: речення, слово, морфема, фонема.

Розглянемо кожну основну одиницю мови окремо:

1. Речення – це основна одиниця мовного спілкування, яка являє собою інтонаційно оформлене смислове і граматичне ціле, що формує і виражає окрему думку, ставлення мовця. Речення має комунікативну функцію.

2. В свою чергу речення ділиться далі на певні значущі частини. Нижчою одиницею за речення є лексема або слово. Слово – мінімальна структурно-семантична одиниця мови, що виражає своїм звуковим складом поняття про предмети, процеси і т. д. Лексема (від *гр.* λέξις – слово, мовний зворот) – лексична одиниця в усій сукупності властивих їй форм, слово як структурний елемент мови. Слова є: 1) складні (всюдихід) і прості (ходити); 2) повнозначні,

що називають ті, чи інші явища об'єктивної дійсності (стіл, ручка) і службові (прийменники, сполучники, артиклі).

Основне призначення слова – називати конкретні явища об'єктивної дійсності, воно виконує номінативну функцію. У кожній мові є група слів, які виконують номінативну функцію (Марія, Іван, Василь – власні назви). Лексема виконує також семасіологічну функцію, тобто виражає поняттєве значення (дуб належить до листяних дерев). Більшість слів і називає (має номінативну функцію) і характеризує (має семасіологічну функцію).

3) Мінімальними виразниками значення є морфеми (гр. *μορφή* – форма). Морфема – найменша неподільна значуща одиниця мови, яка виступає як носій певного лексичного чи граматичного значення слова і регулярно відтворюється відповідно до моделей цієї мови. Морфемою може бути всяка значуща частина слова: корінь, префікс, суфікс і т. д. Наприклад, у цьому випадку коренева морфема слова натякає на значення, – якщо ми маємо корінь «біл», це може бути і *білизна*, і *більмо*, і *білка* і т. д. Коренева морфема виражає речове значення.

Некореневі морфеми вказують на відношення, наприклад, я пишу, ти пишеш, він пише – вказує на виконавця дії. Морфема потрібна для вираження відношень, наприклад, дід – **прадід**, бабуся – **прабабуся** – окремо префікс **пра-** не існує.

Отже, морфеми є мінімальними виразниками значення, значення морфем є завжди узагальненим, адресованим мисленню, поняттєвим. Таку здатність морфем до вираження поняттєвого значення прийнято називати семасіологічною або семантичною їх функцією.

4) Найнижчою одиницею мови є фонема (від гр. *φωνήμα* – звук, голос). Фонема – це найменша неподільна звукова одиниця мови, яка служить для творення морфем, слів і словоформ та їх диференціації.

У фонемі є план вираження, тобто звукові оформлення, а немає плану змісту. Фонемі, будучи одноплановими одиницями, не є знаками, але служать «будівельним матеріалом» для знаків. Так, відомий мовознавець Луї Єльмслев

(1899–1965) – представник структуралізму, основний представник Копенгагенської школи, що розробив теорію глоссематики у праці «Пролегомени до теорії мови» назвав фонему «фігурами плану вираження», тобто, фігурами, із яких будуються знаки.

Фонему виконують такі функції:

1) диференціальну або розрізнявальну. Цю функцію ще називають сигніфікативною або дистинктивною. Так, засобом розрізнення слів: *бак*, *бик*, *бік*, *бук* є голосні фонему $[a]$, $[u]$, $[i]$, $[y]$; у словах: *бак*, *мак*, *гак* диференціюють початкові фонему $[b]$, $[m]$, $[z]$. Отже, фонема – це звуковий тип, який своєю наявністю, чи відсутністю у поєднанні з іншими фонемами у певній їх послідовності розрізняє слова і їх значення. Фонема функціонує тільки у складі слів та морфем. Без них вона – немислима. Завдяки фонемам розрізняють слова.

2) Фонему виконують також конститутивну (від *лат.* *constituo* – будує, призначаю) – будівельну функцію, тобто вони є матерією, будівельним матеріалом для мови, а також – перцептивну функцію (від *лат.* *percipio* – пізнаю), тобто з їх допомогою сприймаються слова.

Таким чином, ми виділили чотири основні типи мовних одиниць: фонема – морфема – слово – речення. Фонема – обслуговує план вираження, а три наступні – план змісту, бо фонему самі по собі ніякого змісту не виражають, а є односторонніми одиницями мови і не належать до знаків. Морфему, слова і речення виражають певний зміст, є двосторонніми одиницями мови (мають і план вираження і план змісту) і, таким чином, виконують функцію знаків мови. У ланцюжку: – фонема – морфема – слово – речення – кожна наступна одиниця побудована з попередніх. Багатоярусність мовної структури забезпечує істотну економію мовних засобів. Всього із декількох десятків фонем за допомогою найрізноманітніших їх комбінацій, мова створює експоненти для тисячі морфем (для багатьох сотень коренів, десятків префіксів, суфіксів і закінчень). Поєднуючись у найрізноманітніший спосіб, морфему створюють уже десятки тисяч слів зі всіма їх граматичними формами. Комбінуючись по-різному в залежності від

змісту слова, вони вже утворюють мільйони і мільярди речень. Таким чином, багатоярусність мовної структури робить мову дуже гнучкою і економною.

У мовленні цим чотирьом мовним одиницям відповідають: висловлення, слово, морф, фон. Різниця між ними якісна (виконують інші функції).

Відповідно до основних одиниць мови, виділяють такі чотири яруси або мовні рівні:

- 1) фонетичний рівень;
- 2) морфемний рівень;
- 3) лексемний рівень;
- 4) синтаксичний рівень.

2. Інваріант мовної одиниці та її варіанти в мові і екземпляри у мовленні

Інваріант (від *лат.* *invarians* – незмінний) узагальнене поняття якоїсь мовної одиниці, наприклад, ріг, роги, ріжок, на розі – який тут буде корінь? Це різні варіанти одного кореня у рамках одного інваріанта – загальника. Варіант може мати корінь і префікс, наприклад, **проривати**, **прірва**. Майже кожне слово має варіанти. Інваріант має незліченну кількість екземплярів: варіанти бувають фактичними (трішки, трошки; чом, чому); граматичними, семантичними (ріг, рогу), морфологічними (Петрові, Петру). Тобто, у мові на всіх рівнях є інваріанти.

ТЕМА: ЗАГАЛЬНОНАРОДНА МОВА ТА ЇЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ

1. Поняття про літературну мову, діалект, говірки

Мовою користується увесь народ, тобто вона є загальнонародною, є спільним надбанням даного народу. Люди спілкуються за допомогою конкретних мов. Існують численні історично витворені окремі мови. Вони відрізняються одна від одної звуковими одиницями, складом слів, граматичною будовою. Спілкування цими мовами досягається завдяки тому, що співрозмовники сприймають один і той же зміст у вимовлених і почутих ними ж звукових комплексах однаково. Це і робить кожну конкретну мову

загальнонародним засобом спілкування. Такою вона сприймається незалежно від того, які соціальні чи професійні групи користуються нею.

Загальнонародною мова виступає на всій території її поширення. Але неважко помітити, що мові властиві територіальні варіації. Так, на південному сході України говорять *буря*, з м'яким *p'*, на півночі ж можна почути *бура*, з твердим *p*, а на південному заході *бурйа*, з сполучником *-рй*. Наприклад, не в усьому масиві поширення української мови звукові *o* у відкритому складі відповідає *i*. В окремих областях (Чернігівській, Сумській) замість *i* чуються звуки *y*, *и* (кунь, вул); в Закарпатській (*ми*→*му*). На Лівобережжі відоме слово *кабщя* (літня піч), якого не знають у Правобережній Україні. У багатьох західних областях України частка *-ся* не виступає складовою частиною зворотнього дієслова, а існує окремо, і ставиться перед дієсловом, як от: *ся схили*; *ся спузили* – *закарп*. На півночі Німеччини вулицю називають *Straße*, а на півдні – *Gasse*.

Всю сукупність локальних фонетичних, морфологічних, синтаксичних, лексичних ознак, що становить систему, прийняту в спілкуванні на певній території поширення мови, складає територіальний діалект.

Отже, локальні варіації (різновиди) мови називаються діалектами або, точніше територіальними діалектами (від гр. *διάλεκτος* – розмова, говірка). Діалект є засобом спілкування колективу, обмеженого певною територією. Він є немовби «мікромовою», і розмежування понять «діалект» і «мова» іноді стає складною проблемою. Таке розмежування ґрунтується не тільки на суто мовних ознаках, а й на історичних обставинах, умовах формування. Наприклад, нижньонімецькі (північні) і верхньонімецькі (південні) говори розрізняються не меншою мірою, ніж польська і чеська мови. Чотири основні діалекти китайської мови мають ще глибші відмінності, ніж українська та чеська мови. Носії різних діалектів тут без перекладача абсолютно не розуміють один одного.

Діалекти – це один із різновидів загальнонародної мови. Діалекти, в основному «живуть» тільки в усному спілкуванні сільських жителів і виступають зараз у більш-менш чистому вигляді головним чином у мові представників старшого покоління. Діалекти виступають також в творах усної народної творчості.

Вивчення діалектів є предметом такої науки, як діалектологія. Навіть на порівняно невеликій території діалекти інколи помітно відрізняються один від одного (*відро – коновка – пунтя*) за звуковим і граматичним складом і за словником. Такі більш дрібні діалекти називаються говірками. Говірки об'єднуються лінгвістами-діалектологами у певні групи за окремими ознаками, що називаються говорами. Тобто, кожна діалектна особливість має свою географічну зону поширення, що не співпадає із зоною поширення інших діалектних особливостей. Отже, лінгвіст, який вивчає діалекти, має справу не стільки з границями діалектів, скільки з границями окремих діалектних явищ, так званими ізоглосами.

Ізоглоса (від *гр.* *ίσος* – рівний, однаковий і *γλῶσσα* – мова) – лінія, якою на лінгвістичних мапах позначають межі поширення певного мовного явища.

Інколи трапляється так, що те, чи інше діалектне явище взагалі не має суцільної межі поширення. У таких випадках ізоглоса виглядає на карті уже не як лінія, хоча б і дуже звивиста, а як серія умовних значків, розкиданих то купками, то більш розкидано по площі мапи.

Картографування явищ, що виступають в діалектах, нанесення цих явищ на географічну карту є важливим завданням діалектографії або лінгвістичної географії. В число завдань діалектографії входить також історичне тлумачення ізоглос, адже їх розташування відображає ті, чи інші факти з історії відповідного краю, – напрям і рамки впливу економічних і культурних центрів, шляхи розселення, торгові шляхи і т. д.

Різні діалекти у більшій, чи меншій мірі відрізняються від літературної мови, але в цілому загальнонародне переважає у них над частковими локальними розмежуваннями. Діалект слід розглядати як різновиди єдиної мовної системи.

Отже, діалект – це відгалуження від загальнонародної мови, яким говорить частина племені, народності або нації, пов'язана територіальною, соціальною чи професійною спільністю.

Крім діалектів, загальнонародна мова включає ще два свої різновиди – літературну мову і просторіччя.

Літературна мова є вищою формою загальнонародної. Літературна мова, історично з'являючись пізніше за діалекти, після свого утворення, укорінення стає в період формування нації провідною формою мови і починає видозмінюватися, а згодом і витісняє діалекти.

Ознаками літературної мови є: 1) наявність писемності; 2) унормованість; 3) загальноприйнятність; 4) поширення на всій мовній території, а не на окремій її частині, тобто наддіалектний характер; 5) розгалужена стилістична диференціація; 6) наявність двох різновидів – писемно-книжного та усно-розмовного. Літературних мов є набагато менше, ніж взагалі мов на світі, тому що багато мов не мають своєї писемності, а значить літературної мови.

Отже, літературна мова – унормована, відшліфована форма загальнонародної мови, що обслуговує основні сфери діяльності, культурні потреби народу, художньої літератури, публіцистичних творів, періодичних видань, радіо, театру, науки, державних органів, школи тощо. Наприклад, українська літературна мова сформувалась на основі загальнонародної мови, зокрема, середньонаддніпрянських говірок. Основоположником нової української літературної мови є Т.Г. Шевченко, бо саме він своєю творчістю підніс її на високий рівень суспільно-мовної і словесно-художньої культури, заклав основи для розвитку в ній наукового публіцистичного та інших стилів літературної мови.

Просторіччя – третій різновид загальнонародної мови, займає проміжне місце між діалектом і літературною мовою. Цей різновид характеризується переважно від'ємними, а не додатними рисами: до просторіччя відносяться всі мовні явища, що не є діалектними (тобто не мають територіального характеру) і не є літературними. Тут групуються форми неправильні, з порушенням літературних норм (*укр. звиняйте, транвай*), також знижені, згрубілі форми *варнякати, базіками, верзти, бовкнути*, замість говорити.

Просторіччя часто не відмежоване від літературної мови. Воно містить елементи, що мають досить широке територіальне поширення, однак не включені у норму літературної мови, як «грубі», «вульгарні». У римлян, до прикладу, існувала так звана простонародна латинь – «*sermo vulgaris*». Властивістю

просторіччя також є те, що воно виявляє більшу ступінь територіальної диференціації, як розмовна різновидність літературної мови і включає окремі «обласні» слова.

Отже, просторіччя – це граматична форма або зворот, що не входять у норму літературної мови, проте вживається в усному побутовому мовленні, а також використовується у художніх творах як стилістичний засіб надання зневажливої, іронічної, грубуватої характеристики зображеному. Просторіччя не закріплене за окремою місцевістю чи суспільним угрупованням, а входить до загальнонародної мови. Наприклад, майстерне використання просторіччя для створення образу не дуже інтелігентних героїв представлено в усмішках Остапа Вишні.

У французьких лінгвістів є таке поняття як *francais i regional*. Терміном *regional* позначають різновид французької мови, який не літературним, бо не зовсім позбавився регіональних рис, але вже не є й діалектом. Це і є типова форма просторіччя, що виникає внаслідок неповного створення діалектних відмінностей.

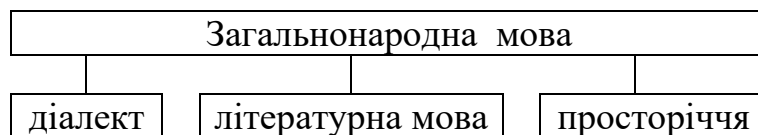
Крім вище згаданих відмінностей, у межах загальнонародної мови спостерігаються відмінності, що відображають професійну диференціацію суспільства – суспільний розподіл праці. Кожна галузь виробництва і кожна область науки і техніки володіє багатою і розгалуженою термінологією, наприклад, термінологія електротехніки: генератор, контакт, іскра; термінологія автомобільної справи: карбюратор, кардан, коробка передач і т. д.

Крім офіційних термінів у кожній галузі виробництва і навіть науки є свої неофіційні означення окремих понять, специфічні побутові вирази, тобто те, що називається професійним арго (від *фр.* argot – жаргон, первісне – жебрацтво) – спершу мало значення «мова злодіїв», специфічні слова і вислови, що вживаються декласованими елементами, потім – взагалі «специфічні слова і вирази», типові для будь-якого соціального прошарку або професійної групи. Наприклад, в арго водіїв: мигалка (лампа вказівного повороту); баранка (кермо); мотор барахлить (зіпсувався).

Близько до професійних арго стоять арго тих, чи інших виробничих колективів, побутових, учбових, що об'єднані спільними інтересами, умовами життя і тому подібне. Такі специфічні вислови у мові мисливців, рибаків, шахматистів, школярів, студентів і т. д. Наприклад, у мові студентів: хвіст; плавати; завалити; заліковка; автомат; бомби; шпори; зарубіжка; сачок; доганяти.

Професійні особливості в мові є явищем, що ніскільки не згасає, а все більше розвивається у сучасному суспільстві. Однак існування професійних відмінностей, як і інших особливостей у мові, не підриває єдності загальнонародної мови і не служить перешкодою при спілкуванні між представниками різних професій.

Слід пам'ятати, що якщо територіальні «відгалуження» загальнонародної мови – діалекти характеризуються наявністю фонетичних, граматичних і лексичних особливостей, то соціальні, професійні та інші арго, що їх вивченням займається «соціальна діалектологія», відрізняються від загальнонародної мови лише деяким набором специфічних «жаргонних» слів і виразів. Отже, схематично це співвідношення можна зобразити так:

2. Функціонально-стилістична диференціація мови

Вживаючись у різних сферах суспільної діяльності, мова пристосовується до цих сфер. Таким шляхом з'являються різновиди, варіації мови, що називаються функціональними стилями. Стилї різняться стійкими особливостями у доборі та застосуванні мовного матеріалу. Стиль – це суспільно усвідомлена і функціонально обумовлена, внутрішньо об'єднана сукупність прийомів вживання, відбору і поєднання засобів мовного спілкування в сфері тієї, чи іншої загальнонаціональної мови.

А стилістика – це галузь мовознавства, яка вивчає способи використання мовних одиниць і категорій у різних мовних стилях, а також функціонально-стильову систему літературної мови у її сучасному стані і діахронії. Стилїстика

поділяється на стилістику функціональну, або стилістику мови, стилістику мовних одиниць, тобто стилістику художнього мовлення.

Стилїстика функціональна вивчає диференціацію літературної мови на окремі стилї, характеризує особливості кожного стилю, закономірності його внутрішньої організації, використання і принципи організації мовних елементів у межах певного функціонального стилю. У завдання функціональної стилїстики входить розкриття специфіки відбору й використання лексичних, морфологічних, синтаксичних та інших засобів у кожному стилї.

Варіації мови пов'язуються передусім з такими сферами людської діяльності, як виробництво, наука, художня література, публіцистика, засоби масової інформації, управління, побут.

Відповідно до цього розрізняють такі основні функціональні стилї: науковий, офіційний, публіцистичний, художній і розмовно-побутовий, які в свою чергу розпадаються на окремі різновиди в залежності від вияву у мові конкретних завдань і ситуацій спілкування.

Щодо характеристики основних функціональних стилїв, то слід зауважити таке: за сферою застосування ділимо стилї на науковий стиль.

1) Сфера наукового спілкування характеризується тим, що у нїй переслідується мета найбільш точного логічного, однозначного висловлювання думки. Найважливішою формулою мислення в області науки є поняття, а мовне втілення динаміки мислення виражається в судженнях і умовиводах, що ідуть один за одним у строгій логічній послїдовності.

Тому, найбільш характерними рисами наукового стилю, що впливають із абстрактності і строгої логічності мислення, є узагальненість і підкреслена логічність викладу. Типовими для наукової мови є смислова точність (однозначність), безобразність, скрита емоційність, об'єктивність викладу, певна сухість і строгість його, що не виключає однак і певної експресивності. Які ж основні стильові риси наукової мови?

Абстрактність і узагальненість пронизують кожний науковий текст. Майже кожне слово тут виступає для означення загального поняття чи

абстрактного предмета. Наприклад: Хімія займається лише однорідними тілами. Береза добре переносить морози. При вживанні дієслова характерне широке використання теперішнього часу. Наприклад: Хлорид розкладається. Ділимо x на 2.

Для наукової мови характерне вживання форм 3-ої особи, а процент вживання 1-ї – незначний. Часто вживається займенник *ми*. Наприклад: Ми приходимо до висновку. Характерно вживання вставних слів, що виражають відношення між частинами висловів (таким чином, отже). Характерні і т. зв. конструкції і звороти зв'язку, наприклад: Тепер перейдемо. Наведемо ще приклад. Зупинимось на... .

Отже, науковій мові властивий іменниковий характер. Це виражається у перевазі іменників над дієсловами. Характерно використання майже винятково розповідних речень, а питальних – лише у функції зосередження уваги читача на якомусь питанні.

Характерними рисами наукового стилю є недопустимість позалітературної лексики, незначна доля емоційно-експресивної лексики, незначна метафоричність, нехарактерність використання різноманітних часових форм дієслова, обмежене використання неповних речень, насиченість термінами, розгалужена синтаксична побудова.

2) Для офіційно-ділового стилю потрібна повна однозначність і докладність; тут характерні усталені звороти, громіздкі конструкції.

Характерна підкреслена, акцентована констатація. Наприклад: Здав, склали ... прийняв; зобов'язати, ліквідувати, посилити.

Однією із типових рис ділової мови є її стандартизованість (оскарженню не підлягає; вступає в законну силу; притягнути до судової відповідальності; в установленому порядку). Прикладами вживання офіційного стилю можуть служити документи, протоколи, резолюції і т. д. Однак не слід засмічувати мову канцеляритами. Ось кілька жартівливих прикладів: Молодий батько серйозно говорить до своєї чотирьохрічної дочки, що вийшла без дозволу на двір: Можеш гуляти, але чому ти мене не повідомила. Учитель: Ми протягом

багатьох років *проявляємо турботу* за цю дитину і т. д. Жінка: Не знаю, *на яку тему* мені сьогодні варити обід.

3) Публіцистичний стиль. Одним із найбільш популярних його відгалужень є газетний, а також офіційних електронних медіазасобів. Характерні риси: експресивність, відкрита оцінність, лозунговість, простота і доступність, документалізм, фактологічна точність, офіційність, інформативність. Стиль передової статті відрізняється від стилю репортажу. Характерні вислови: зробити вагомий внесок, з почуттям гордості, з великим задоволенням.

4) Художній стиль. Якщо окремі названі стилі характеризуються якимсь одним стильовим забарвленням, то у художньому – багатоманітна гама стильових забарвлень. Основною, спільною стилевою рисою художньої мови є художньо-образна конкретизація, що здатна «переводити» слово-поняття у слово-образ (художній) через цілу систему конкретизуючих лінгвістичних засобів, що активізують уяву читача. Таким чином, художній стиль націлений на створення образу.

5) Розмовно-побутовий стиль. Характерна невимушеність, діалогічна спрямованість, неофіційність, непідготовленість мови, тобто автоматизм, переважаюча усна форма спілкування. Область такого спілкування, як правило, побутова, характерне вживання некнижних слів (Марі Ван, замість Маріє Іванівно; Марько, замість Маріє діалектне закарп.).

Функціональні стилі – варіації єдиної мови. Мовна єдність різних стилів ніколи не втрачається, тому, наприклад, науковий стиль не може стати особливою «науковою мовою». Межі стилів є, як правило, нечіткими.

Від функціональних стилів треба відрізнити зовсім інший вид стилістичної диференціації мови – експресивні стилі, що характеризуються своїм забарвленням, емоційністю. За ситуацією забарвлення стилі поділяються на: урочистий (піднесений), риторичний, офіційний (холодний), фамільярний, інтимний, жартівливий (гумористичний), іронічний, сатиричний та ін. Усі ці експресивні стилі виділяються, існують на фоні нейтрального. Вони визначаються не сферою застосування, а ситуацією. Функціональне і експресивне групування стилів взаємно перехрещуються.

3. Синхронія і діяхронія

Мова функціонує у певному своєму стані, який здається незмінним, постійним. Насправді ж цей незмінний стан є лише одним із моментів розвитку мови, є зрізом безупинного руху мови в часі, безупинних її змін. Формою існування мови є зміни та її розвиток у часі. Питання розвитку і зміни мови осмислювалось відомими лінгвістами кінця XIX – початку XX століття І.А. Бодуеном де Куртене, Ф. де Сосюром та іншими дослідниками.

Однак, найбільш детально розглянув це питання Ф. де Сосюр у «Курсі загальної лінгвістики». Основний його тезис полягає у тому, що в кожний даний момент мовна діяльність пропонує і систему, що установилась і еволюцію, у будь-яку хвилину мова є і жива діяльність і продукт минулого. Звідси витікає ідея синхронії і діяхронії.

Ось яке визначення синхронії і діяхронії дає Ф. де Сосюр.

Синхронія являє собою *«вісь одночасності, що стосується відносин між співіснуючими речами»*, а діяхронія *«вісь послідовності, на якій ніколи не можна побачити більше однієї речі одночасно, а по якій розміщуються всі явища осі зі всіма їх змінами»*.

Отже, для розрізнення стану мови та її розвитку використовуються терміни *синхронія* (від гр. συν – спільно, разом, χρονος – час) та *діяхронія* (від гр. δια – через, крізь, χρονος – час).

Синхронія – це горизонтальний зріз, стан мови у певну історичну епоху.

Діахронія – це рух мови в часі, мовний розвиток, історична послідовність мовних змін.

Розрізнення синхронії і діяхронії є дуже істотним. Для носіїв мови, що практично нею користуються, існує тільки синхронія: мова функціонує безвідносно до своєї історії. Для наукового осмислення мови, для мовознавства надзвичайно важливою є діяхронія, адже мова стає такою, якою вона є якраз завдяки своєму історичному розвитку.

Кожне мовне явище має свою історію (діяхронія) і своє місце в системі мови (синхронія). Тому до вивчення мови можливий як синхронічний, так і

діахронічний підхід. Відповідним чином і мовознавство поділяється на *діахронічне* (історичне): наприклад, «Історична граматики української мови» та *синхронічне* – *описове*: наприклад курс «Сучасної української літературної мови». Сучасний стан мови є типовим прикладом синхронії, але вивчення наприклад, староукраїнської мови часів Івана Вишенського теж належить до синхронії.

Розвиваючи питання синхронії і діахронії, видатний лінгвіст Ф. де Сосюр помилково вважав, що між синхронією та діахронією не існує зв'язку і що синхронія позбавлена будь-якого втручання часу.

В результаті розриву синхронії і діахронії, через явну безплідність діахронічного вивчення вирваних із системи ізольованих фактів, численні зарубіжні вчені, послідовники Ф. де Сосюра гіпертрофували роль синхронії, тобто зовсім виключили фактор часу із вивчення мови.

Який же вихід з положення?

Слід вивчати і розуміти мову як систему не тільки у її теперішньому, але й у її минулому, вивчати її явища у розвитку і зв'язку одночасно.

Питання для самоконтролю

1. Мовознавство як наука про мову. Проблеми загального і часткового мовознавства. Місце мовознавства серед інших наук та зв'язок з ними.
2. Методи дослідження мови.
3. Природа і сутність мови. Функції мови.
4. Мова і мислення. Роль мови у процесі пізнання.
5. Мова як знакова система.
6. Мова і мовлення. Взаємодія суб'єктивних і об'єктивних факторів у мові.
7. Структура мови. Системний характер мови. Розділи мовознавчих наук.
8. Фонетика як лінгвістична дисципліна. Три аспекти вивчення мовного звуку. Апарат мовлення.
9. Комбінаторні та позиційні зміни звуків.
10. Класифікація звуків.
11. Фонетичне членування мовленнєвого потоку. Склад. Дифтонги. Наголос. Інтонація. Орфоепія.
12. Лінгвістичний, або фонологічний аспект у характеристиці звуків. Поняття фонем.
13. Фонологія. Фонема та її алофони.
14. Фонетична і фонематична транскрипції.
15. Лексикологія як учення про лексичне значення слова та лексичну систему мови. Слово як предмет лексикології. Слово і лексема. Основні ознаки слова.
16. Лексичне значення слова. Слово і поняття. Мотивовані і немотивовані значення лексем.
17. Семантична структура слова. Моносемія і полісемія. Пряме і переносне значення слова.
18. Типи перенесення слів.
19. Лексико-семантичні категорії: омонімія, синонімія, антонімія.
20. Поняття лексико-семантичної системи. Лексико-семантичне поле.
21. Словниковий склад мови. Лексика з погляду походження.
22. Історичні зміни словникового складу мови. Причини історичних змін у лексиці. Архаїзми, неологізми, історизми, запозичення.
23. Стилїстичні шари лексики. Книжна і розмовна лексика. Просторічна лексика. Діалектизми. Професіоналізми. Жаргонізми і вульгаризми.
24. Термінологія. Термін. Ознаки терміна.
25. Фразеологія. Класифікація фразеологізмів. Джерела фразеологізмів.
26. Лексикографія як теорія і практика укладання словників. Типи словників.
27. Словотвір як учення про способи і засоби творення слів.
28. Морфеміка. Морфемна структура слова. Типи морфем.

29. Основні поняття дериватології: словотвірне значення, твірна основа і словотворчий тип і розряд, словотворча модель, словотворчий клас.
30. Основні способи словотворення.
31. Зміни в морфологічній структурі слів: спрощення, пере розклад, деко реляція і ускладнення.
32. Граматика як учення про морфологічну і синтаксичну будову мови.
33. Граматичне значення. Засоби вираження граматичних значень.
34. Граматична форма слова. Синтетичні і аналітичні форми слів.
35. Граматична категорія. Система граматичних категорій.
36. Морфологія як розділ граматики.
37. Частини мови і принципи виділення їх.
38. Міфи і легенди про походження мови.
39. Закономірності розвитку мов. Основні процеси історичного розвитку мов: диференціація та інтеграція.
40. Спорідненість мов світу.
41. Взаємодія мов і діалектів. Поняття про субстрат, суперстрат і адстрат.
42. Літературна мова як історична категорія.
43. Функції і призначення письма в суспільстві. Основні етапи розвитку письма.
44. Виникнення алфавітів. Коротка характеристика основних з них. Слов'янське письмо.
45. Графіка. Орфографія. Принципи орфографії.
46. Багатоманітність мов світу. Живі і мертві мови. Штучні мови. Міжнародні мови. Мови міжнародного спілкування.
47. Генеалогічна класифікація мов.
48. Типологічна класифікація мов.
49. Порівняльне вивчення мов.
50. Розвиток мови. Причини мовних змін.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Основна література

1. Береза Т. Гарна мова – одним словом: словник вишуканої української мови. Львів, 2021
2. Береза Т. Мова – не калька: словник української мови. Львів, 2020.
3. Гардах С. Мова нам на користь. К., 2021.
4. Глущенко В.А., Ледняк Ю.В., Овчаренко В.І. Мова як система: Навчальний посібник. К., 2011.
5. Дубчак О. Перемагати українською. К., 2022.
6. Дубчак О. Чути українською. К., 2022.
7. Зеленько А. С. Вступ до мовознавства (у схемах і таблицях). – Луганськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2009. – 149 с.
8. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства: підручник. – К. : ВЦ „Академія”, 2006.
9. Кочерган Михайло Вступ до мовознавства. Підручник, К., 2010.
10. Кочерган М.П. Мовознавство. К.: Видавничий центр "Академія", 2001. 412 с.
11. Крижанівська Ольга Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики К., 2010.
12. Миголинець. О.Ф. Вступ до мовознавства: Практичні завдання для студентів філологічного факультету. Ужгород, 2022.
13. Український правопис. Харків, 2020.
14. Радишевська М. Українська мова. Новий довідник. Упор. К., 2020.
15. Ющук І.П. Вступ до мовознавства. К., 2000.

Термінологічні й енциклопедичні словники

1. Левицький Ю. М. Мови світу : Енциклопедичний довідник. – Львів, 1998.
2. Українська мова. Енциклопедія. За ред. І. В. Муромцева. – К. : Майстер-клас, 2011. – 400 с.
3. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. За ред. С.Я. Єрмоленко. К., 2001.
4. Українська мова: Енциклопедія. К., 2000.
5. Мала філологічна енциклопедія. Укл. О.І.Скопненко, Т.В. Цимбалюк. К., 2007.
6. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. К., 2006.
7. Сербенська О. Словник паронімів української мови. Львів, 2020
8. Терлак З. Пунктуаційний словник-довідник. Львів, 2021.
9. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник. К.: "Артек", 1998. 336 с.

Інформаційні ресурси в мережі Інтернет

1. Вебсайт ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти». Електронні версії підручників. URL: <https://imzo.gov.ua/pidruchniki/pereliki/>.
2. Вебсайт МОН. URL: <https://mon.gov.ua/ua>.
3. Сайт електронного навчання ДВНЗ «УжНУ». URL: <https://e-learn.uzhnu.edu.ua/login/index.php>.
4. Сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. URL: <http://nbuv.gov.ua>.

З М І С Т

ВСТУПНІ ВІДОМОСТІ.....	3
ТЕМА: «МОВОЗНАВСТВО ЯК НАУКА».....	4
1. Предмет мовознавства і завдання науки про мову.....	4
2. Багатоманітність мов світу	4
3. Специфічне і універсальне у мові.....	5
5. Основні проблеми загального мовознавства	6
6. Місце мовознавства в системі наук	7
ТЕМА: «ПРИРОДА І СУТНІСТЬ МОВИ».....	8
1. Поняття про знак взагалі і про мовний знак зокрема.....	8
ТЕМА: «СТРУКТУРА МОВИ»	12
1. Структура мови і її системний характер	12
ТЕМА: ЗАГАЛЬНОНАРОДНА МОВА ТА ЇЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ.....	15
1. Поняття про літературну мову, діалект, говірки.....	15
2. Функціонально-стилістична диференціація мови	20
3. Синхронія і діахронія	24
Питання для самоконтролю.....	26
РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ.....	28